

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΛΟΓΙΚΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝΚΑΘΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΤΡΟΥ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ
ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ
1952

Ε.Υ.Δ. ΤΗΣ Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ο ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Θά μᾶς χρειάζεσθαι πρὶν ἀπ' ὅλα ἕνας ὀρισμός: νὰ μῶρεσουμε νὰ ὀρίσουμε τί εἶναι ἡ ἑλληνικὴ παράδοση. Συμφωνία δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴν ὥρα στὸ ζήτημα τοῦτο: βαριοὶ λόγοι ἱστορικοὶ ἐδημιούργησαν μιὰν ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης πολὺ στενὴ, τέτοια ποὺ νὰ ἀφήνει ἀπ' ἔξω ἕναν ὀλόκληρο λαμπρὸ ἑλληνικὸ κόσμον. Ὑστερα ὑπάρχει καὶ μιὰ τάση, ποὺ ἐκείνη μπαίνει ἀπόλυτα μέσα στὴν ἑλληνικὴ παράδοση, ἡ τάση, ἃς τὴν ποῦμε γιὰ τὴν ὥρα, τῆς μισαλλοδοξίας: ἀντὶ νὰ εὐρύνουμε τὶς ἔννοιες στὶς ὁποῖες μετέχουμε, ἐπιδιώκουμε νὰ τὶς στενεύουμε ὡς τὸ ὄριό τους. Γιὰ τὸ τελευταῖο τοῦτο θέμα, παίρνω ἕνα παράδειγμα, ποὺ δὲν εἶναι τὸ καλύτερο, ἀλλὰ ποὺ τὸ προτιμῶ γιατί σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸν ἴδιο τὸν Σικελιανό: σκέπτομαι ὅτι σὲ πρόσφατη ἐποχὴ ὅσοι ἤθελαν νὰ μονοπωλήσουν τὸν ἐθνικισμό, λόγοι ἢ ἰδιῶτες, ἀρνιούνταν τὸν ἐθνικισμό τοῦ Σικελιανοῦ ὅπου πολλὰ πράγματα θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τοῦ κατηγορήσει, πολλὰς σφαιρῆς τοποθετήσεις τῆς θερμῆς του καρδιάς ἐμπρὸς σὲ θέματα στὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε ὁ νοῦς νὰ ἔχει τὸ προβάδισμα, ἀλλὰ μόνο γιὰ ἀπουσία ἢ μείωση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τοῦ δὲν θὰ ταίριαζε νὰ γίνῃ λόγος. Λίγα χρόνια πρὶν, ἕνα μεγάλο πολιτικὸ κόμμα, ἔνδοξο καὶ ποὺ ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα, εἶχε καταλήξει νὰ διώκει μὲ τὸ ἔγκλημα τῆς ἐσχάτης προδοσίας ὅσους δὲν συμφωνοῦσαν μὲ τὴν πολιτικὴν του. Αὐτὴν ὀνόμασα πῶ ἔπάνω μισαλλοδοξία: τὴν τάση νὰ δίνουμε ἀυθαίρετα σὲ ἕναν ὄρο τὴ σημασία ποὺ μᾶς βολεῦει ἢ ποὺ μᾶς συμφέρει, καὶ νὰ ἀποκλείουμε ἔτσι ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὄρου ἕνα πλῆθος ἄλλες ἔννοιες ποὺ ἀνήκουν ὀργανικὰ σ' αὐτόν ἕνας ὀρισμένος ἐθνικισμὸς ἔρχεται νὰ καλύψει ἀκέρια τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐθνικισμοῦ, μιὰ ἀποψη τῆς παράδοσης ταυτίζεται μὲ ἀκέρια τὴν παράδοση.

Τὸ τελευταῖο τοῦτο συγκεκριμένα, αὐτὸ τὸ στένεμα τῆς ἔννοιας, ἔχει στὸν τόπον μας δυὸ ἀφειρητὲς ἐντελῶς διαφορετικὲς ἀλλὰ ἐξίσου σημαντικὲς τὶς ἀναφέρω στὴν διαδοχικὴ τους σειρά, σημειῶνοντας καὶ τὰ σημεῖα τῆς ἐπαφῆς τους. Πῶ παλιά,

εἶταν ὁ πληγωμένος ἑλληνικὸς ἐθνικισμὸς, στὰ χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν τὸν Ἄγωνα τὸ φράγκικο εἶταν γιὰ ἐκείνον μισητό: μὴ δεχθῆτε ἦθη ἕνα...

Κι ὅταν λογαριάσουμε πόσοι πολλοὶ καὶ διάφοροι λόγοι μᾶς χωρίζαν ἀπὸ τὴν Δύση, καταλαβαίνουμε ὅτι ἡ τάση αὐτὴ ἔβρισκε ἀνταπόκριση στὶς ψυχὰς μερικῶν ἀπὸ τοὺς καλύτερους Ἑλληνες. Ἡ παλιὰ διάσταση τῆς Ἐκκλησίας μας μὲ τὴν δυτικὴ Ἐκκλησία δὲν εἶχε λησμονηθεῖ, ὅπως δὲν ἔχει ἀκόμη λησμονηθεῖ καὶ στοὺς καιροὺς μας· κι ὅσοι δὲν τὴν ἔνιωθαν πῶ ἀκμαία στὴν συνείδησή τους, κρατοῦσαν συχνὰ μιὰν ἀσυνείδητη δυσπιστία πρὸς τὰ δυτικὰ πράγματα. Δίπλα σ' αὐτὴν τὴν διάσταση, εἶχε τώρα προστεθεῖ καὶ ἡ δυσπιστία πρὸς τὰ κινήματα τῶν διαμαρτυρομένων, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὸν Ἄγωνα καὶ πέρα γίνονται πολὺ αἰσθητὰ στὰ ἑλληνικὰ ἐδάφη. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν πλευρὰ, σὲ ὁποια περιοχὴ θὰ ἐβρίσκαμε ἀκμαία θρησκευτικὴτητα στὴν Ἑλλάδα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἢ σὲ ὁποια περιοχὴ θὰ ἐβρίσκαμε κατάλοιπα ἀπὸ λανθάνουσα θρησκευτικὴτητα, τὸ προγνωστικὸ εἶναι νὰ συνυπάρχει καὶ κάποια δόση ξενοφοβίας. Τὴν ξενοφοβία, ἄλλωστε, αὐτὴν, τὴν εἶχαν καλλιεργήσει γιὰ τὰ συμφέροντά τους, ἀτομικὰ ἢ ταξικὰ ἢ ἰδεολογικὰ, κίβλας πρὶν ἀπὸ τὸν Ἄγωνα ὅσοι ἐπολεμοῦσαν τὴν πρόοδο καὶ εἶταν δεμένοι στὴν συντήρηση: ἐκείνοι ἀρχίζουν νὰ προκαλοῦν τὴν σύγχυση ἀνάμεσα στὴν παράδοση καὶ σὲ διάφορες συνήθειες, καλὰς ἢ κακὰς.

Ἐξ ἀπὸ τὰ θρησκευτικὰ πράγματα, νὰ θυμηθοῦμε τὴν κίνηση τὴν ὁποία ἐπροκάλεσαν οἱ θεωρίες τοῦ Φαλμεράϋερ καὶ ὁ ξυνισμένος φιλελληνισμὸς ποὺ ἐγύριζε μὲ γοργὸ χρόνο πρὸς τὸν μισελληνισμό: σκαλίζουμε μέσα στὰ παλιά ἢ τὰ πρόσφατα περασμένα μας καὶ ἀπομονώνουμε τεχνητὰ ὅ,τι ἔρχεται ἄμεσα καὶ ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους· ἅμα δὲν φαίνεται ὅτι ἔρχεται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, τὸ κάνουμε ἐμεῖς καὶ φαίνεται: παράδειγμα ἡ γλῶσσα μας. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις δὲν ἐσύμφερε καθόλου νὰ ἀσχοληθεῖ κανεὶς μὲ ὅ,τι δὲν εἶταν αὐστηρὰ ἑλληνικὸ μέσα στὴν παράδο-

ση: ἦθη, ἔθιμα, γλώσσα, στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἢ ἀπὸ τὶς παροιμίαις, ἔπρεπε νὰ μνημονεύεται μόνο ὅ,τι μᾶς ἔδενε μὲ τὴν ἀρχαιότητα. Τέλος, τὰ γράμματα ἐκεῖ, ὅπως καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα, ἐμαίμουδιζαμε ἐπαίσχυντα. Ἄς θυμηθοῦμε μὲ πόση περιφρόνηση—ἀποφεύγοντας νὰ μιλήσουν γιὰ πῶς ὀργανικά φαινόμενα, καθὼς εἶναι οἱ ἰταλικὲς ἐπιδράσεις ἐπάνω στὸ λεξιλόγιό μας—κατεδίκασαν οἱ λάγιοι ὄσες χρήσεις ἐφαίνονταν νὰ προέρχονται ἀπὸ ἀντίστοιχες γαλλικὲς ἢ τὰ ἀντίστοιχα ἔθιμα, καθὼς εἶναι ὁ πληθυντικὸς τῆς εὐγένειας ἢ τὰ «φράγκικα» ντυσίματα. Παράλληλα, διαβάζοντας τὰ γαλλικὰ περιοδικὰ ἢ μερικὰ βιβλία ποὺ ἐτύχαινε νὰ φθάσουν ὡς ἐδῶ κάτω, οἱ κριτικοὶ μας, στοὺς πανεπιστημιακοὺς διαγωνισμοὺς ἢ στὸν τύπο, μετέγραφαν τὶς κριτικὲς συνταγὲς ἢ τὶς ὁδηγίες γιὰ τὴν καταπολέμηση νοσημάτων ἀνοήτων στὴν Ἑλλάδα. Ἀνάμεσα στὶς ὁδηγίες αὐτὲς πρωτεύουσα θέση κατεῖχαν τὰ κηρύγματα ποὺ ἐτόνιζαν τὴν ἀνάγκη τῆς πρωτοτυπίας, τὴν ἀποφυγὴ τῶν μιμήσεων πάλι, λοιπόν, κι ἐδῶ, «μὴ δεχθῆτε ἦθη ξένα»: μὴ δεχθεῖτε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν μορφή τοῦ ἀρχαίου ἢ τοῦ νεώτερου ἑλληνισμοῦ ὅπως τὴν εἶχε ἀποτυπώσει στὸ χαρτὶ ἕνας ἀκριτος κλασικισμὸς ἢ μιὰ μισᾶλληλη πατριδολατρεία. Αὐτὴ, λοιπόν, εἶναι ἡ βασικὴ, ἡ ἀπώτερη ἀφορμὴ.

Ἡ δεύτερη, καὶ χρονικὰ μεταγενέστερη ἀφετηρία τῆς πλάνης, συσχετίζεται μὲ τὴν πρώτη ἀπὸ τὸ ἐνδιάμεσο τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ, εἶχε γεννηθεῖ μέσα στὸν ἔθνικὸ παλμό, μέσα στὴν ἀναζήτηση λειψάνων τοῦ ἀρχαίου κόσμου στὶς μεταγενέστερες ἔθνικες μορφὲς τῆς ζωῆς· ὅμως ἦρθε ὁ Νικόλαος Πολίτης καὶ ἀπετύπωσε τὴν σφραγίδα τῆς μεγαλοφυΐας του στὶς ἔρευνες αὐτὲς ποὺ εἶχαν ὡς τότε ἕναν κάπως ἐμπειρικό, καιρικό, χαρακτήρα. Μὲ τὴν καθοδήγησή του, οἱ λογοτέχνες τοῦ καιροῦ στρέφονται, προσεκτικοὶ παρατηρητὲς, πρὸς τὴν λαϊκὴ ζωὴ, ὅπως τὴν ἔβρισκαν ἀγνή ἐξω ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα, στὴν ὑπαιθρο καὶ στὰ χωριά. Τῆς στροφῆς τὸ ἀποτέλεσμα τὸ βλέπουμε νὰ σημαδεύει μὲ χίλιους τρόπους τὴν μεταγενέστερη λογοτεχνία μας, στὰ χρόνια 1880, στὰ χρόνια τῆς γενιᾶς τοῦ 1880. Θὰ εἶναι τὸ ἠθογραφικὸ στοιχεῖο στὴν πρόζα μας καὶ στὴν ποίησή μας, θὰ εἶναι ἡ ἐξόρμηση τῶν λογοτεχνῶν μας στὸ ὑπαιθρο, γιὰ νὰ πλουτίσουν τὸ λεξιλόγιό τους μὲ λέξεις καὶ ἐκφράσεις ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ ζωὴ, γιὰ νὰ πλουτίσουν τὴν μνήμη τους καὶ τὴν φαντασία τους μὲ εἰκόνες τῆς ἴδιας ζωῆς. Ἔτσι ἔφθασε μιὰ ὥρα στὴν Ἀθήνα, μετὰ τὴν καμπὴ τοῦ 1880, ὅπου οἱ λογοτέχνες μας γιὰ νὰ κρατήσουν ἀκέρια τὴν ἑλληνικὴ παράδοση, προσθέτουν στὴν νυκτερινὴ χαρτοπαιξία τὴν ἡμερήσια περιδιάβαση στοὺς δρόμους τῆς

πρωτεύουσας μὲ μιὰ ἄκλιση στὸ χέρι. Τὰ μνημεῖα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, τοῦ παραμυθιοῦ, λογιζοῦνται γιὰ μοναδικὰ μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης· ἡ περιγραφή τοῦ ὑπαιθρου, τῶν ἠθῶν καὶ ἔθιμων τοῦ ἀγρότη ἀποτελεῖ ἀποτύπωση τῆς μόνης γνήσιας ἑλληνικῆς παράδοσης. Βέβαια, σὲ τοῦτο, σύμφωνα μὲ τὸν κανόνα τῶν πολλαπλῶν αἰτίων, συντελεῖ πολὺ καὶ ὁ πρόσφατος γαλλικὸς νατουραλισμὸς, ποὺ ἔριχνε πρόθυμα τοὺς προβολεῖς του πρὸς τὴν χωριάτικη ζωὴ· ὁ νατουραλισμὸς ἔγινε ἐγκαίρως γνωστὸς στὸν τόπο μας καὶ ἐνίσχυσε, μὲ τὴν καινούρια ὁρμή του, μὲ τὴν πάντα πρόθυμη ἀποδοχὴ τῆς μόδας ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες λογοτέχνες, τὸ κίνημα τῆς ἑλληνικῆς ἠθογραφίας: γιὰ δεύτερη φορὰ μέσα σὲ λίγα χρόνια βλέπουμε τὴν μίμηση τῶν ξένων ρευμάτων νὰ μπαίνει στὴν ὑπηρεσία τοῦ πλέον στενοκέφαλου καὶ στενόκαρδου ἔθνικοῦ τοπικισμοῦ. Ὡστόσο, στὰ ἴδια χρόνια, στὸ τέλος, ἀκριβέστερα, τῆς πρώτης παλαμικῆς περιόδου, ἕνας εἰλικρινέστερος «Ἕλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ», ὁ Ροῖδης, ἔγραφε τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ ἡμέτερον κοινὸν ἤρχισε, δὲν λέγομεν ν' ἀηδιάζει, ἀλλὰ νὰ χορταίνει τὰς στάνας, τὰς στρούγγας, τὰ λημέρια, τὰς φλογέρας, τοὺς κολλήγας, τοὺς λεβέντηδες, τὰς ζηλεμένας κόρας, τὰ μοιρολόγια, τ' ἀσημοχρῦσαφα καὶ τοὺς κερατισμοὺς τῶν τράγων». Μόνο ποὺ δὲν εἶμαι βέβαιος ἂν πραγματικὰ ὁ Ροῖδης ἐξέφραζε ἔτσι τὴν γνώμη τοῦ «ἡμετέρου κοινου», καὶ ὄχι τὴν γνώμη μιᾶς πολὺ μικρῆς μειοψηφίας.

Θὰ μπορούσαμε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο συνεχίζοντας νὰ δείξουμε καὶ σὲ ἕναν ἄλλο κύκλο ἐνεργειῶν τοῦ ἀκραιφνέστερου ἑθνικισμοῦ ἔντονη τὴν δυτικὴ σφραγίδα· σκέπτομαι τὴν γραμμὴ ἢ ὁποῖα ἐνώνει τὸν Δραγούμη, τὸν Περικλῆ Γιαννόπουλο, μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Βαγγῆ. Τοῦτο θὰ εἶχε ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τοὺς στενοὺς δεσμοὺς οἱ ὅποιοι συνέδεσαν τὸν Σικελιανὸ μὲ τοὺς πρωτοστάτες ἐκείνους τοῦ ἑλληνικοῦ ἑθνικισμοῦ. Θὰ μπορούσαμε, ἀκόμη, προχωρώντας λίγο πρὸς τὴν ἐποχὴ μας, νὰ δείξουμε τὴν σχέση ποὺ δένει τὸ ἔθνικὸ κήρυγμα τῆς τεταρτοαυγουστιανῆς δικτατορίας μὲ τὸν γερμανικὸ ἑθνικοσοσιαλισμὸ. Ὅμως στὸ πρῶτο σημεῖο δίκαιο εἶναι νὰ ἐπανέλθουμε, καὶ στὸ δεύτερο, προκειμένου γιὰ παράδειγμα, εἶναι περιττὸ νὰ ἐπιμεινουμε. Πῶς καλὰ εἶναι στὴν ἴδια γραμμὴ σκέψεων νὰ ἀναφέρουμε μιὰ καὶ μόνη ἀκόμη περίπτωση, στενὰ συνυφασμένη μὲ τὴν μελέτη μας, τὴν περίπτωση τῆς δημοτικῆς γλώσσας. Στὸ ζήτημα τοῦτο δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχνούμε τὴν ἱστορικὴ ἀφετηρία τοῦ κινήματος.

Τὰ παλιά, τὰ παλιότερα στάδια δὲν ἐνδιαφέρουν τώρα τὴν ἔρευνά μας· ἀλλὰ μετὰ τὸν Φαυτιέ, μετὰ τὸν Σολωμό, μὲ τὸν

Ψυχάρη, ὁ δημοτικισμὸς παρουσιάζεται ὀργανικὰ ἐνωμένος μετὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Στὶς πιὸ παλιές ἀπὸ τὶς περιόδους αὐτές, τὴν σολωμική, ἄς ποῦμε, κατεξοχὴν, προέχει καὶ δικαιολογεῖ τὴν τροπὴ ἢ γοητεία τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ στὴν νεώτερη, μετὰ τὸν ψυχαρισμό, ἔχουμε, ἀκόμη καλύτερα, τὴν προσπάθειά γιὰ συστηματικὴ μελέτη τοῦ κοινοῦ λαϊκοῦ ὄργανου, ἀλλὰ ἡ τεκμηρίωσή ἢ γραπτὴ, θὰ ἀποτελεσθεῖ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὰ δημοτικά μας τραγούδια· αὐτῶν ἢ γνῶση θὰ ἀποτελέσει τὴν βάση γιὰ τὴν γνῶση τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας, καὶ αὐτῶν ἢ γλώσσα θὰ ἀποτελέσει τὴν βάση γιὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς γραπτῆς μας δημοτικῆς γλώσσας. Ἡ τελευταία αὐτὴ περίπτωση πρέπει νὰ γίνῃ ἀντικείμενο ξεχωριστῆς μελέτης, ἢ ὁποῖα ξεπερνάει τὰ ὅρια τοῦ ἀρθροῦ μας· ὥστόσο ὅλη ἡ ἐξέλιξις τῶν γλωσσικῶν μας πραγμάτων, καὶ ὡς ἕναν βαθμὸ ἢ διαμόρφωσιν τῆς μεταγενέστερης πνευματικῆς μας ζωῆς ὀφείλεται στὸ περιστατικὸ αὐτῶ, στὴν ἐπίδρασιν τῆς γλώσσας τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ἐπὶ τὴν λόγια γλώσσα μας. Οἱ λογοτέχνες μας, δηλαδὴ, καὶ δίπλα σ' ἐκείνους ὅσοι ἀπὸ τοὺς διανοουμένους μας ἤθελαν νὰ χρησιμοποιοῦσαν στὰ γραπτὰ τους τὴν δημοτικὴ, ἔβρισκαν γιὰ τὴν ἔκφρασή τους ἕνα ὄργανο πολὺ παρασκευασμένο γιὰ νὰ διατυπώσῃ συναισθηματικὰ διαθέσεις ἀπλές καὶ βασικές, γιὰ νὰ περιγράψῃ τὸν φυσικὸ κόσμον, ἕνα ὄργανο κατ' ἐξοχὴν λυρικό, ἀλλὰ ἐντελῶς ἀκατάλληλον γιὰ νὰ διατυπώσῃ τὶς λεπτές ἀποχρώσεις τῆς σκέψης, τὴν ἐπίπονη πορεία τοῦ στοχασμοῦ πρὸς τὴν διαύγεια. Τοῦτο ἔδωσε στὴν λόγια γλώσσα μας μιὰν ἔντονη χροιά συναισθηματικὴ, λυρισμὸ, ρητορικότητα, ὅ,τι στοιχεῖο ὑπάρχει πού ἐπιδιώκει ὄχι νὰ πείσῃ ἀλλὰ νὰ παρασύρῃ· καὶ μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐξεχάσθησαν ἄλλες παλαιότερες ἐπιδόσεις τῆς γλώσσας μας, προσπάθειες σὰν τοῦ Σοφιανοῦ ἢ τοῦ Καταρτζῆ, γιὰ νὰ παραμεῖνῃ καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴν ἢ ἐντύπωσιν ὅτι τὴν γλωσσικὴ παράδοσίν μας τὴν ἐκπροσωποῦν ἀποκλειστικὰ μορφές πού προέρχονται ἀπὸ τὴν λαϊκὴ γλωσσικὴ παράδοση. Παράλληλα ἐλησομονήθηκε ἡ φωτεινὴ διδασκαλία τοῦ Σολωμοῦ: νὰ ξεπεράσουμε γλωσσικὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι.

Ἔτσι, λοιπόν, καὶ ὁ νεοκλασικισμὸς τῶν πρώτων μετεπαναστατικῶν χρόνων καὶ ἡ μεταγενέστερη τροπὴ πρὸς τὴν λαϊκὴ ζωὴ καὶ γλώσσα, καὶ οἱ δύο αὐτοὶ πολὺ σημαντικοὶ σταθμοὶ στὴν πολιτιστικὴ μας πορεία, ὀδήγησαν γιὰ λόγους διαφορετικοὺς στὸ ἴδιο στένεμα: τὸ νόημα τῆς παράδοσης ἐταυτίσθηκε μετὰ μιὰ καὶ μόνη ἀπὸ τὶς μορφές της, ἀφήνοντας ἔξω τεράστιες ἐκτάσεις ἑλληνικῆς ἐμορφιάς καὶ παιδείας. Γιατὶ ἀπὸ τὰ παλιότερα χρόνια, ὅσο κι' ἂν

πολιτικὲς ὑποθέσεις μπόρεσαν νὰ χωρίσουν τοὺς δύο ἀδελφοὺς κόσμους, τὸν ἑλληνικὸ καὶ τὸν δυτικὸ, ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴ ἀποψη οἱ ἀνταλλαγές μεταξὺ τους ἐστάθησαν ἀδιάκοπες καὶ ἀδιάκοπα γόνιμες καὶ πρὸς τὴν μίαν καὶ πρὸς τὴν ἄλλη κατεύθυνσιν· ἀπὸ τὴν πλευρὰ πού ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐδῶ, ποτὲ δὲν ἔπαυε ὁ ἑλληνισμὸς νὰ ἔχει ἀκέρια δοσμένη τὴν δεκτικότητά του πρὸς τὴν Δύση: βαθιὰ μέσα στὸ Βυζάντιον οἱ ἱστορικοὶ τῆς παιδείας τοῦ βρίσκουν συγκινήσεις σταλμένες ἀπὸ τὸν δυτικὸν κόσμον, ρεύματα πού ξεκινῶντας ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἀνατολὴ πηγαινουν πρὸς τὴν δύση, καὶ διασταυρῶνται στὸν δρόμον τους μετὰ ρεύματα πού ἀκολουθοῦν τὴν ἀντίθετη κατεύθυνσιν. Στὴν δική μας περιοχὴ, στὴν περιοχὴ τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ θυμηθοῦμε στὴν βυζαντινὴν περίοδον τὰ ἔμμετρα μυθιστορήματα, μετὰ τὶς δυτικὰς ἀπηχήσεις· ἀκόμη, θὰ θυμηθοῦμε τὴν κυπριακὴν ποίησιν, ἢ τὰ διάφορα ἔργα ὅπου ἀναγνωρίζουμε μετὰ βεβαιότητα τὴν δυτικὴν ἐπίδρασιν. Πιὸ κοντὰ μας, ἔχουμε στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας τὸ λαμπρὸ κρητικὸ ἀνθίσμα, τοὺς καρποὺς τῶν διασταυρώσεων ἀνάμεσα στὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ στὸν βενετσιάνικον πολιτισμὸν, Μηνιάτης, Ἄνθη Εὐλαβείας· καὶ ἀργότερα τὶς ἐπαφές μετὰ τὸν ἑλληνικὸν διαφωτισμὸν μέσα στὸ φαναριώτικον κλίμα. Τέλος, στοὺς καιροὺς ὅπου ἔτεινε αὐθαίρετα ὁ ἑλληνισμὸς νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς πατρικῆς του κληρονομιάς, ταυτίζοντας τὴν παράδοσίν μας ἀποκλειστικὰ μετὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ μετὰ τὴν ζωὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ὁ Σολωμὸς γιὰ ἄλλη μισὴ φορὰ κατόρθωνε νὰ φθάσῃ στὴν ἐξαισία σύνθεσιν πού εἶναι καμωμένη ἀπὸ ἑλληνικὰ στοιχεῖα μαζί καὶ ἀπὸ ξενικὰ σὲ ἕνα μίγμα κατεξοχὴν ἑλληνικόν. Τέτοια εἶναι ἡ ἑλληνικὴ παράδοση, διπλὰ φωτισμένη ἀπὸ τὰ ξενικὰ πράγματα, ἀφοῦ μέσα στὴν ἴδια τὴν οὐσίαν της ὑπάρχει ἡ ἀφομοίωσιν τοῦ ξενικοῦ, κι' ἀφοῦ, πάλι, ἀδιάκοπη προσφορὰ τοῦ ξενικοῦ συναντᾶμε ὅποια στιγμή τοῦ ἑλληνισμοῦ κι' ἂν μελετήσουμε. Δὲν εἶναι κακὸ πού τόσο ἀργὰ πληροφορηθῆκαμε τὰ ξένα πρότυπα τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ κρητικοῦ χρυσοῦ αἰῶνα: ἔτσι ἐπρόφθασαν οἱ γενιές νὰ ἐξάρουν τὴν ἀτόφια ἑλληνικότητα τῶν ἔργων αὐτῶν, νὰ ἀναλύσουν τὰ ἑλληνικὰ τους χαρακτηριστικά, νὰ διακηρύξουν ὅτι κάθε ἀναζήτησιν ξένων πηγῶν εἶναι περιττὴ ἔμπρὸς σὲ ἔργα μετὰ τόσο ἀμόλυπτη ἑλληνικότητα. Καὶ αὐτὰ ὄχι δευτερεύοντες λόγιοι, παρὰ σοφοὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ διαλεκτοὺς τοῦ τόπου: «παντελῶς ἄγονος ἐλέγχεται ἡ ἀναζήτησις φραγκικῶν προτύπων τοῦ Ἐρωτοκρίτου», ἔγραφε ὁ Νικόλαος Πολίτης· ἄγονη, βέβαια, ἀπὸ κάποιαν ἀποψη, ἀφοῦ ἡ ἀποκάλυψιν τῶν ξενικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ἔργου

αὔξησε, ἀντὶ νὰ τὴν ἐλαττώσει, στὴν συνείδησή μας, τὴν οὐσιαστικὴ του ἑλληνικότητά.

Κι ἂν εἶναι νὰ φθάσουμε καὶ πιὸ κοντὰ, ὡς στοὺς καιροὺς μας, ἐτοιμάζοντας ἔτσι μιὰν ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Σικελιανοῦ, δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ ἀναφέρουμε τὸν Παλαμᾶ. Ἡ ἐπίδραση τῶν ὄρων τοῦς ὁποίους ἐσημειώσαμε ὡς τώρα, ἐβοήθησε νὰ σχηματισθεῖ σὲ παλιότερα χρόνια ἡ ἀντίληψη ὅτι ὁ Παλαμᾶς, βυθισμένος σὲ ξένες ἀναγνώσεις, φορέας στὸν τόπο μας καὶ εισηγητὴς μέσα στὴν πνευματικὴ μας ζωὴ τῆς κάθε καινούριας ξένης ἀνησυχίας, διασποῦσε μὲ τὸ ἔργο του τὴν ἑλληνικὴ παράδοση. Σήμερα ἐκαταλάβαμε ὅτι ὁ στοχαστικὸς ποιητὴς, μὲ τὴν ἐπίμονη μελέτη τῶν ξένων λογοτεχνιῶν καὶ τοῦ ξένου στοχασμοῦ ἔμεινε ἐντελῶς μέσα στὴν ἑλληνικὴ παράδοση. Καὶ τὴν ὥρα ὅπου τότε, ὅπως καὶ σήμερα, ὅπως καὶ πάντοτε, μιὰ «οὐ κατ' ἐπίγνωσιν» ἐθνικοφροσύνη ἔτεινε νὰ ἀποδείξει ὅτι τίποτε ξένο δὲν ἐπλούτισε ποτὲ τὴν ἑλληνικὴ γραμματεία, ὁ Παλαμᾶς, σάμπως παρασκευάζοντας ἐπιχειρήματα γιὰ τοὺς μελλοντικούς μελετητὲς του, προσπαθοῦσε νὰ ξεκαθαρίσει τίς σχετικὲς ἐννοιες, νὰ διακρίνει, νὰ ξεχωρίσει τὴν γόνιμη ἔνωση μὲ τὴν ἐξωτερικὴ μίμηση. «Καὶ οἱ δύο», γράφει γιὰ τὸν Σολωμὸ καὶ γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Σούτσο, «ὑπηρετήσαν τὴν τέχνη, μὲ τὰ ἴδια, μὴ ποτε νὰ πῆς, ἰδανικά. Καὶ οἱ δύο τὰ αὐτὰ ἀπάνου κάτου θέματα χρησιμοποίησαν. Καὶ οἱ δύο εἶχανε γυρισμένα τὰ μάτια πρὸς τὴ μεγάλη φεγγοβολοῦσα ποίηση τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ... Ὅμως ἐδῶ δείχνεται πὼς κάτου ἀπὸ κάθε ἰδέα ὁ ἀνθρώπινος νοῦς βρίσκεται πού τῆς δίνει ἀξία καὶ χάρη· σάν λείπει ὁ νοῦς, ὄλα τοῦ κάκου. Στὸ Σούτσο ὁ εὐρωπαϊσμός, ἐξωτερικός, ξῶδερμος, στεῖρος, δὲ γεννᾷ παρὰ χλωμὰ στιχουργήματα καὶ μιμητικὰ ξεθωριάσματα. Στὸ Σολωμὸ ὁ εὐρωπαϊσμός, πηγὴ τοῦ βαθιοῦ καὶ τοῦ ὠραίου».

Τὰ λόγια αὐτὰ εἶναι τοῦ 1901. Διαμαρτυρία γιὰ τὴν θεληματικὴ παραίτηση ἀπὸ μιὰ μεγάλη μερίδα τῆς προγονικῆς μας κληρονομιάς. Τὸν ἴδιο χρόνο ἐβγαζε ἀκόμη ὁ Παλαμᾶς τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, στὸν πρόλογο τῶν ὁποίων ξαναπαίρνει ἀνάλογες ἰδέες γιὰ τὴν συνάντηση τῆς δημοτικῆς παράδοσης καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς διδασκαλίας μέσα στὴν σολωμικὴ ποίηση. Εἶταν οἱ καιροὶ ὅπου ὁ Ἄγγελος Σικελιανὸς δοκιμαζόταν στὰ πρῶτα του στιχουργήματα, ἀδέξια ἀκόμη, γιὰ νὰ ὠριμάσει ἀπότομα μέσα σὲ λίγα χρόνια, ἀπὸ τὸν συμβολισμό τῶν ποιημάτων του ὅσα δημοσιεύονται στὸν «Διόνυσσο» τοῦ 1902, ὡς στοὺς ὠραίους σολωμικοὺς στίχους τοῦ «Ἀκρίτα» στὰ 1905, κι ἀπὸ ἐκεῖ πάλι στὸν «Ἀλαφροῖσκιωτο». Ἦδη μέσα σὲ τόσο σύν-

τομο διάστημα δὲν ἔμεινε ἀκίνητος, δὲν ἐκινήθηκε σὲ μιὰ μόνο κατεύθυνση: ἀνήσυχος, διαισθάνεται, πρὶν τίς γνωρίσει, ποιὲς εἶναι οἱ ἀνάγκες τῆς παιδείας μας, διαισθάνεται πόσα καὶ πόσο ποικίλα ὕλικά ἀπαρτίζουν τὴν παράδοσή μας καὶ τὰ ἀναζητεῖ. Ἔτσι ἡ ἔκφρασή του κυμαίνεται καὶ ἐπιδιώκει τίς ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὴν μορφή καὶ στὴν οὐσία, γιὰ τὴν ἀντίθεση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ πλησίασμα πρὸς τὴν σύνθεση. Οἱ κλασικότεροι στίχοι του δέχονται κύματα ἀπὸ τὴν μοντέρνα ποίηση, ἐνῶ ἡ ἔμπνευση τοῦ «Ἀλαφροῖσκιωτοῦ», ἡ καθαρὰ ἑλληνικὴ, ἡ δεμένη μὲ τὸ ἑλληνικὸ ὕπαιθρο καὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ, ἀποδέχεται τοὺς καινούριους στιχουργικοὺς πειραματισμούς. Καὶ οἱ διασταυρώσεις δίνουν ὄλοένα καὶ πιὸ μεσοτοὺς καρπούς: ὁ «Πρόλογος στὴ Ζωὴ» ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη «Τὸ Πάσχα τῶν Ἑλλήνων» ἢ ἡ «Μήτηρ Θεοῦ».

Εἶταν ἡ ἐποχὴ ὅπου πολλαπλὰ αἷτια εἶχαν ξεσηκώσει ὀρμητικὰ τὴν ἑλληνικὴ συνείδηση, σὲ ὅ,τι καλύτερο εἶχε, πρὸς τὴν κατάκτηση τῆς ἐθνικῆς ζωῆς: τὸ κέντρισμα τοῦ 1897, τὸ σωτήριο, ὅσο κι ἂν ὀδυνηρό, πού θὰ μᾶς εἰτίναζε ἔξω ἀπὸ τὴν μακάρια ρητορικὴ τῆς Μεγάλης Ἰδέας, τὰ κηρύγματα τοῦ Νίτσε γιὰ τοὺς σκληροὺς ἄντρες, τὰ ἔργα τοῦ Βαρνέ. Ὁ Παλαμᾶς, πιὸ ὠριμος, συνεχίζει τὸν δρόμο του μέσα στὶς συλλήψεις του καὶ στὴν ἐκτέλεσή τους: «Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου», «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ». Εἶταν ἀρκετὸ τὸ βῆμα τοῦ πρὸς τὴν σύνθεση, ἢ προσάρτηση τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου στὴν νέα μας λογοτεχνία· ἐξ ἄλλου, οἱ πρόσφατοι ἀκόμη, οἱ ἀδιάκοποι ἀκόμη γλωσσικοὶ ἀγῶνες, ἐδυσκόλευαν ἴσως μιὰ πιὸ ἀποφασιστικὴ καὶ πιὸ ἐπιδεικτικὴ στροφὴ τοῦ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα: τὸ κλασικιστικὸ ἰδανικὸ εἶταν πολὺ δεμένο μὲ τὰ συνθήματα τῆς συντηρητικῆς παράταξης, κι ἄς ἐπεδίωκαν θεωρητικὰ νὰ τὸ περιλάβουν στὰ συνθήματά τους καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς δημοτικῆς. Ἀντίθετα, μερικοὶ νέοι τῆς ἐποχῆς, λίγο ἢ πολὺ αὐτονομημένοι ἀπὸ τὴν κίνηση τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἀπὸ τὴν γλωσσικὴ ὀρθοδοξία, τὴν ὁποία ἐκεῖνος ἐκπροσωποῦσε τότε πορῶν πολὺ πιὸ εὐκολὰ νὰ πορευθοῦν πρὸς τὸ κλασικιστικὸ ἰδανικὸ. Κορυφαῖος τους ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος· κοντὰ του ὁ Σικελιανός. Ἀλλὰ στὴν πρώτη ἐκείνη δωδεκαετία τοῦ αἵωνα διακρίνουμε στὸν λυρισμὸ τῶν νέων μιὰ ἐντονη στροφὴ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, ἴσως καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἀντίστοιχης ἐπιτυχημένης στροφῆς τοῦ Μορέας: Ἄριστος Καμπάνης, Κώστας Βάρναλης, Μαρίνας Σιγούρος, κι ἄλλοι ἀκόμη. Ὁ Σικελιανός τονίζει τὴν λύρα του καὶ ἐπάνω σὲ τέτοιους σκοποὺς, καὶ δίνει ἔτσι μερικά ἐξαισία λυρικά κομμάτια. Κιόλας ὅμως ἔχει ἐκδηλωθεῖ ἡ ἀνάγκη του γιὰ μιὰν ὄλοένα εὐρύτερη ἐπο-

ποπτεία: παράλληλα μέ τήν ἐπεξεργασία τῶν ἔργων αὐτῶν ξεκινάει πρὸς τήν κατάκτηση τῆς δυτικῆς βιοθεωρίας, ἐνῶ ἀντίστοιχα ὁ ἔθνικισμός του παίρνει ἕνα περιεχόμενο ὄλο καί πιό καθολικά ἀνθρώπι-στικό. Ἄνετα ἡ ἰσχυρή πνοή του θά μπορέσει νά δώσει ζωὴ σέ ὅλα τὰ σχήματα, δημιουργώντας ἔτσι ἕναν ἀκέραιο κόσμο ποίησης ὅπου σμίγουν ὅλες οἱ ἐμπειρίες τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ λαϊκὸ στοιχεῖο, ὁ ἀρχαῖος κόσμος, ὁ χριστιανισμός, τὰ δυτικά ρεύματα, ὅλα μαζί ἀναθεύονται μέσα στήν ψυχὴ του καί κινοῦν τήν ἔμπνευση. Ἡ ἑλληνική παράδοση, καί στήν μορφολογία της καί στήν λειτουργική της ἀποψη, πού εἶναι ἀφομοίωση καί ἀνανέωση, ἔχει ὀλοκληρωθεῖ.

Σέ ἕνα τέτοιο θεωρητικὸ σχῆμα, ἀντί-κρου θά μπορούσε κανεὶς νά βάλει καί ἐφαρμογές, παραδείγματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ. Θά μπορούσε κανεὶς, ἀκόμη, μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του, εἴτε τὸ θεωρητικὸ εἴτε καί τήν ποίησή του, νά ἀναζητήσει καί νά βρεῖ σημάδια πού νά φανερώνουν ὅτι αὐτὴ ἡ τάση πρὸς τήν ἑλληνική σύνθεση εἶταν ἐντελῶς συνειδητῆ, ἀποτελοῦσε πρόγραμμα τοῦ ποιητῆ. Ἀντί γι' αὐτὴ τήν ἀνθολόγηση, μένοντας μέσα στήν θεωρητικὴ γραμμὴ τὴν ὁποία ἔταξα στὸν ἑαυτὸ μου σχεδιάζοντας τὸ ἄρθρο τοῦτο, προτιμῶ νά θίξω ἕνα ἀκόμη σημεῖο σχετικὸ μέ τήν νεοελληνικὴ παράδοση καί τὸν Σικελιανό. Γιατί νομίζω ὅτι ἀληθινὰ ἀξίζει νά ἐξεαρθεῖ μιὰ ἄλλη ἀποψη τοῦ ἴδιου θέματος: ἂν, ὅπως πιστεύω καί ὅπως ὑποστήριξα ἐδῶ, ἡ ἑλληνικὴ παράδοση εἶναι κίνηση, καθὼς κίνηση εἶναι κάθε παράδοση, ξεχωρίζοντας σέ τοῦτο ἀπὸ τήν συντήρηση, τότε θά πρέπει ἡ συμμετοχὴ στήν παράδοση νά ἐκφράζεται ὄχι στατικά, ἀλλὰ μέ κίνηση, μέ συμμετοχὴ στήν δημιουργία, σέ ὄν πλουτισμό, στήν ἀνανέωση τῆς ἴδιας τῆς παράδοσης. Ἐνας, λοιπόν, ἀκόμη τρόπος μᾶς προσφέρεται. Ἐτσι, ἀπὸ τήν μιὰ μεριά νά ἐλέγξουμε τήν μετοχὴ τοῦ Σικελιανοῦ στήν παράδοση, καί ἀπὸ τήν ἄλλη νά ἐξακριβώσουμε σέ ποιά σημεῖα ὁ ποιητῆς ἀνανέωσε, προώθησε τήν παράδοσή μας.

Ἀπὸ τὰ πιό σταθερὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς ἀναφορικά μέ τήν παράδοση, εἶναι ἡ τάση πρὸς τήν διεύρυνση, πρὸς τὸν ἐμπλουτισμό: ἡ παράδοση νά ἀγκαλιάζει καί νά ἀφομοιώνει ὀλοένα περισσότερα στοιχεῖα, μέ πρόελευση διαφορετικῆ. Στήν γραμμὴ αὐτὴν παίρνει τήν θέση του κατεξοχὴν ὁ Σικελιανός, τοῦ ὁποίου ἀπὸ τὰ πρῶτα του ἔργα ὡς τὰ τελευταῖα, ἡ προσπάθεια εἶναι σταθερὰ ἡ ἴδια, νά ἀγκαλιάσει ὄλο καί πιό συνθετικὰ τὸ ἰδανικὸ του. Κατὰ διαδοχικοὺς σταθμούς, δοκιμάζοντας ὅλα, καθὼς δοκιμάζεται ἐπάνω σ' αὐτά, ὁ ποιητῆς τείνει πρὸς τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἰδα-

νικοῦ του. Ἑλληνικότητα, βέβαια, θά τὸ ὀνοματίσουμε τὸ ἰδανικὸ αὐτό, ἀλλὰ ἑλληνικότητα στήν πιό πλατιά σημασία τοῦ ὄρου. Νέος, κεντρισμένος ἀπὸ ἕνα μυστικὸ αἰσθησιασμό, γνωρίζει τὸ ἑλληνικὸ ὑπαιθρο, τὸν φυσικὸ ἑλληνικὸ κόσμο, τὸν ἀποδίδει μέσα στοὺς στίχους του, θερμὸ καί φωτεινὸ, καθὼς θερμὴ καί φωτεινὴ εἶναι ἡ ἔμπνευση πού τοὺς προκαλεῖ· μὰ ἡ ἀρχικὴ πηγὴ τῆς ἔμπνευσης αὐτῆς, καθὼς εἶναι ἐπόμενο προκειμένου γιὰ τὸν λυρικό ποιητῆ, δὲν βρίσκεται γύρω του ἀλλὰ μέσα του. Τὸ ἐγὼ του μᾶς ἀφηγεῖται ἐδῶ ὁ ποιητῆς, τὰ πάθη του, τὶς ἀντιδράσεις αὐτοῦ τοῦ ἐγὼ ἐμπρὸς στὸν φυσικὸ, τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο· καί εἶναι φρόνιμο ὅταν μελετοῦμε τὸν Σικελιανό, νά ἔχουμε πάντα ὑπόψη μας αὐτὸν τὸν μονοπύρηνο χαρακτήρα τῆς ποίησής του, γιὰ νά ἐπιδιώκουμε νά ἀναγάγουμε τὴν κάθε ἐπὶ μέρος ἐκδήλωσή της στήν μοναδικὴ οὐσία της. Τὸ θέμα τοῦτο τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἶναι ἀπὸ τὰ πιό βασικά γιὰ τὴν γνωριμία μέ τὸν Σικελιανό· ὁ ἴδιος στὸν Πρόλογο τοῦ Λυρικοῦ Βίου μᾶς ἔδωσε μιὰ συναρπαστικὴ περιγραφή τῶν σχέσεών του μέ τὴν «Μητέρα Φύση»: «ἡ ἰδέα τῆς Φύσης δὲν δὲν ὑπῆρξε ἀπόλυτα ποτὲ γιὰ μέ ἕνα πλαίσιο ἢ περίλαμπρο ἢ μοιραῖο τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀλλ' ἡ αἰώνια ὀδινόμενη στὸ κέντρο τῶν πλασμάτων ὄλων, κοσμογονικὴ αἰσθαντικὴ ψυχὴ, ὁποῦ βαθύτερη γιὰ τοῦτο κι ἀπ' τοὺς ἴδιους οὐρανοὺς, πότε ἀνεκκλήλητα χαρούμενη, πότε ἀπέραντα ἐλεοῦσα, πότε καιρία τεθλιμμένη, ἀσφαλῶς δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀρχέτυπη ἀπεικόνιση ὄλων τῶν «Μεγάλων»—μέσα σ' ὄλους τοὺς αἰῶνες καί μέσ σ' ὄλους ἀνεξαίρετα τοὺς τόπους—«Θεαινῶν», ἀλλὰ κ' ἡ βέβαιη Μάννα ὄλων ἐκείνων πού, ὅσο ὡς πλάσματα ἀνεξάρτητα ἂν φανοῦνε πῶς βαδίζουν μέ τοὺς ἄθλους τοὺς μακριὰ της, δὲν ξεχνοῦνε ποτὲ ὡστόσο τὴν αἰώνια πού τὰ δένει πρὸς ἐκείνη αἰσθαντικὴ καί μυστικὴ καταγωγὴ». Βέβαια, ὅταν στὸ κείμενο τοῦτο ὁ ποιητῆς, μέ μιὰ ψυχικὴ λειτουργία ἐντελῶς εὐεξήγητη, ἀναφέρει στὰ πρῶτα ἐφηβικά του χρόνια τὴν στάση του ἀπέναντι στήν φύση καθὼς περιγράφεται ἐδῶ, δὲν ἔχουμε λόγο νά θεωρήσουμε τὴν κατάθεσή του ἀποφασιστικῆ: τὸ σημαντικὸ εἶναι ὅτι στήν ὀριμότητά του ἔτσι ἔβλεπε τὸν ἑαυτὸ του, αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴ αἰσθησιεῖα εἶχε τῆς ἐνότητάς του μέσα στὸν χρόνον· καί ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆν ἡ μαρτυρία του εἶναι ἀποκαλυπτικὴ, γιὰ φανερώνει τὴν τάση πρὸς τὴν ἐνότητα τόσο δυνατὴ ὡστε νά τείνει στήν κατάργηση τῶν φραγμῶν ἀνάμεσα στὸν ὀλικὸ καί στὸν πνευματικὸ κόσμο. Μὲ τὴν αὐθεντικὴν αὐτὴν ἐρμηνεία στὸ χέρι, μπορούμε σταθερὰ νά ἐρμηνεύουμε ἔτσι τὴν ποίηση τοῦ Σικελιανοῦ κάθε φορὰ ὅπου τὸν βλέπουμε νά ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν φύση.

Ὁμως στην μέση τοῦ κόσμου αὐτοῦ ὑψώνεται ὁ ἴδιος ὁ ποιητής, ταυτισμένος, ὅπως εἶπαμε μαζί του. Ἀντίστοιχα πρὸς τὴν πορεία γιὰ τὴν ἐξιδανίκευση τῶν ὕλικων πραγμάτων, τῆς ὁποίας τὸν ἀκράϊο σταθμὸ ἐκφράζει τὸ κείμενο ποῦ παρατίθεται πιὸ ἐπάνω, θὰ βροῦμε μιὰ πορεία πρὸς τὸν καθολικὸ ἄνθρωπο, πρὸς τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τὴν ὁποία ἔχει ἀποκτήσει γιὰ τὸν ἑαυτό του ὁ ποιητής μετὰ τὴν λυρική ἐνδοσκόπηση. Ὁ δρόμος αὐτὸς θὰ τὸν φέρει πρὸς ἕνα πανανθρώπινο ἰδανικὸ, ποῦ εἶναι κι ἐκεῖνο κατεξοχὴν σύμφωνο μετὰ τὴν ἐλληνική παράδοση, ὅπως ἐκδηλώνεται στὴν πολιτεία τῆς Οἰκουμένης Ἐκκλησίας ἀπέναντι στοὺς ὁμόδοξους ἀλλόφυλους λαούς, ὅπως ἐκδηλώθηκε στὴν προσπάθεια τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀποκατάσταση καὶ αὐτονόμηση τῶν ὁμοδοῦλων λαῶν κάτω ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ. Ἀκόμη, λοιπόν, ἕνα στάδιο. Καὶ ὕστερα, σὲ ἕνα τελευταῖο βῆμα, σὲ ἕνα τελευταῖο ἀνάβασμα πρὸς τὴν κορυφὴ τῆς ποιητικῆς ἐνόρασης, ἔχουμε τὴν ἔνωση τῶν δύο κόσμων, τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπινου, τὴν παράσταση τῆς ἀπόλυτης σύνθεσης.

Ἔτσι μέσα σὲ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Σικελιανοῦ, εἴτε τὸ διαβάζει κανεὶς ἀποσπασματικά, εἴτε παρακολουθεῖ τὴν κίνηση τῆς ἰδέας στὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς δημιουργίας του, ἐκεῖνο ποῦ προέχει εἶναι ἡ παρουσία τοῦ συνόλου, ποῦ ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ προβάλλεται στὸν γύρω κόσμο. Συνολικὴ, συνθετικὴ ἢ λατρεία του, κι ἂς ἀγαπάει νὰ λέγεται ὄρφικὴ, κι ἂς μεταχειρίζεται συχνὰ τὰ σύμβολα τοῦ ὄρφισμοῦ, παράγεται ἀπὸ ἀκέρια τὴν ἐλληνικὴ πίστη τῶν αἰώνων. Συνολικὴ καὶ ἡ θέαση τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, ὅπου σμίγουν ἀνετα οἱ ἀρχαῖες μνῆμες μετὰ τὰ πιὸ πρόσφατα κατορθώματα. Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι, βέβαια, ἀντίθετα μετὰ τὴν παράδοση, καὶ θὰ μπορούσαμε ἐπίσης νὰ ποῦμε ὅτι δὲν εἶναι οὔτε καινούρια: μέσα στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ μετὰ τὴν ἴδια διάθεση δοσμένα τὰ ξαναβρίσκουμε τὸ καινούριο ἐδῶ εἶναι ὅτι ἔχουν γίνει βίωμα, ὅτι ἔχουν ξεπεράσει τὸν στοχασμὸ ὅπου τὰ εἶχε τοποθετήσει ὁ Παλαμᾶς, καὶ ἔχουν φθάσει ἐκεῖ ὅπου πῖ ἄ ὀ ν ο ὕ ς τ ἧ ν τ ἄ ξ η κ λ ω τ σ ἄ ε ι,

καὶ θέλει πράξη
καὶ τοῦτος νὰ γενεῖ.

Ὁ νοῦς τὴν τάξη κλωτσαεῖ τὴν ἐξωτερικὴ διάταξη τῶν πραγμάτων, καὶ ὄχι τυχόν καμμιά ὑπερκόσμια τάξη, ἀρμονία. Ἀντίθετα, μάλιστα, στὴν ὑπέρτατη αὐτὴν καὶ ἐλληνικότετη ἀρμονία τοῦ νοῦ μετὰ τὴν πράξη, σ' αὐτὴν πολλὰς φορὲς ἐπόθησε νὰ

φθάσει ὁ Σικελιανός, πιστεύοντας ὅτι ἔτσι μονάχα ὀλοκληρώνεται ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ὁ ὀδηγός, καὶ ὀλοκληρώνει τὴν ἐκτέλεση τοῦ χρέους του ὁ λόγος ποῦ σαρκώνεται σὲ πράξη. Ἀπόλυτη ἀρμονία, ἰσορροπία, δηλώνουν αὐτὲς οἱ διαδοχικὲς στροφές πρὸς τὴν ἐνέργεια, ποῦ σημαδεύουν κάθε τόσο τὴν ζωὴ τοῦ Σικελιανοῦ, ἀπὸ τὰ πρῶτα κινήματα κοντὰ στὸν Γιαννόπουλο ἢ στὸν Δραγούμη, ὡς στὸ «Ἀνοιχτὸ Ὑπόμνημα στὴ Μεγαλειότητά του», μετὰ τὸν πολὺ χαρακτηριστικὸ μεσιανισμό του, κι ἀπὸ ἐκεῖ στὴν δελφικὴ προσπάθεια καὶ στὴν δράση του τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ὅλα βγαίνουν ἀπὸ μιὰ διεύρυνση τῆς ἀρχικῆς παράστασης τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ μιὰν ἐποπτεία ὀλοένα ὕψηλότερη, ἡ ὁποία ἀρχισε ἀπὸ τὸν Ἕλληνα γιὰ νὰ καταλήξει τελικὰ στὴν ἀπόλυτη ἐκδήλωση τοῦ ἐλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, μέσα σὲ μιὰ κοσμικὴ μυστικὴ ἀρμονία:

θὰ ῥτει τάχα ποτέ, θέ νὰ ῥτει ἡ ὦρα
ποῦ ἡ ψυχὴ τῆς ἀρκούδας καὶ τοῦ Γύφτου
κ' ἡ ψυχὴ μου, ποῦ Μυημένη τῆνε κράζω,
θὰ γιορτάσουν μαζί;

Ὡστόσο, μιλώντας γιὰ ποιητὴ, θὰ ταίριαζε νὰ κλείσουμε τὸ ἄρθρο τοῦτο πλησιάζοντας πάλι στὸν λόγο, ποῦ εἶναι ἡ οὐσία τῆς ποίησης. Ἐκεῖ ἀξίζει νὰ παρατηρηθεῖ πόσο ὁ Σικελιανός, καὶ πόσο συνειδητὰ, ἀποδέχθηκε τὴν γλωσσικὴ ἐνότητα μέσα στὴν ἐλληνικὴ παράδοση. Ἰδίως μέσα στὰ ἔργα τῆς ὀριμότητάς του βλέπουμε μετὰ πόση ἀνεση ἐμπλουτίζει τὴν γλώσσα του μετὰ στοιχεῖα παρμένα ἀπὸ παλιότερες περιόδους τῆς γλωσσικῆς μας ἱστορίας, κι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, κι ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, κι ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα χρόνια. Δεῖγμα ἀμάχητο ὅτι εἶχε ἀφομοιώσει τὴν ἐλληνικὴ παράδοση, εἶναι ὁ ἐξαισιος τρόπος μετὰ τὸν ὁποῖο ἐντάσσεται μέσα στὸν μοντέρνο λόγο του τὸ παλιὸ ὀλικό. Κι ἐδῶ τὴν ἀρμονία πετυχαίνει, τὴν χώνευση ὀλου τοῦ προαιώνιου ὀλικοῦ σὲ μιὰ καὶ ἀδιαίρετη ἐνότητα. Καὶ ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ νόημα τῆς ποίησης, ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐπιτεύξεις τίς ὁποῖες ἡ ἴδια ἡ οὐσία τους μοιραῖα κατασταίνει ἀστάθμητες καὶ ἀσύγκριτες, νομίζω ὅτι ἂν μόνη μᾶς προσφερόταν ἡ γλώσσα τοῦ Σικελιανοῦ, ἡ ἐξαισία αὐτὴ σύνθεση τοῦ κοινοῦ καὶ τοῦ ἰδιωματικοῦ, τοῦ καινούριου καὶ τοῦ ἀρχαίου, μακρὰ ἀπὸ κάθε μικρόψυχο ἐριστικὸ πνεῦμα, μόνη ἢ ἐπίδειξη τοῦ λόγου αὐτοῦ, ποῦ δοξολογεῖ τὸν ἕνα ἀκέριο ἐλληνισμό μέσα στὸν χρόνο καὶ μέσα στὸν χῶρο, θὰ εἶταν τοῦτο ἀρκετὸ γιὰ νὰ πιστέψουμε καὶ γιὰ νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Σικελιανός εἶναι μέσα στὴν ἐλληνικὴ παράδοση.

Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ